
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ
ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ:
ΜΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ «ΑΓΝΟΙΑΣ»
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΗΑΥΕΚ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Ένας από τους σημαντικότερους μελετητές του έργου του Friedrich Hayek, ο John Gray, έχει διατυπώσει μια σύντομη αλλά και εξαιρετικά εύστοχη παρατήρηση για τον κεντρικό πυρήνα της Φιλοσοφίας του:

«Στην κοινωνική θεωρία, αυτή η καντιανή οπτική (του Hayek) σημαίνει την ανυπαρξία οποιουδήποτε “σημείου του Αρχιμήδη”, οποιουδήποτε δηλαδή σημείου από το οποίο μπορεί κανείς να αποκτήσει μια συνοπτική εικόνα της κοινωνίας ως συνόλου, με βάση την οποία η κοινωνική ζωή μπορεί να κατανοηθεί και να ανασχεδιαστεί.»¹

Ας θυμηθούμε το σχετικό θρύλο που εμπνέει αυτή την αναφορά στον Αρχιμήδη. Βρείτε μου πού να σταθώ, είχε πει ο αρχαίος φιλόσοφος, και θα κινήσω τη γη. Είναι φανερό ότι ο Αρχιμήδης γνώριζε δύο πράγματα. Πρώτον την έννοια του μοχλού, αφού με κάποιου είδους μοχλό θα μπορούσε να κινήσει τη γη. Αλλά γνώριζε ταυτόχρονα ότι αυτή η γνώση δεν είχε παρά θεωρητική αξία, αφού ποτέ δεν θα μπορούσε να βρει την «εξωγήινη» θέση που ζητούσε. Ήξερε, άρα, ότι

1. Βλέπε Gray (1986, σ. 24).

η ύπαρξη αυτής της γνώσης έμελλε τελικά να αφήσει τον πλανήτη μας ακίνητο. Όπως όμως σωστά παρατηρεί ο Gray, ο Hayek υποστηρίζει κάτι πολύ διαφορετικό. Δεν αρνείται απλώς την πρακτική δυνατότητα «ανασχηματισμού» της κοινωνίας, αλλά αρνείται ακόμα και τη δυνατότητα αντίληψης του φαινομένου της κοινωνίας ως συνόλου.

Αυτή η πεποίθηση σχετικά με την αδυναμία «αντίληψης», την αδυναμία γνώσης τελικά, των κοινωνικών φαινομένων στην ολότητά τους, διαπερνά ολόκληρο το έργο του Hayek. Ας δούμε, πολύ συνοπτικά βέβαια, πώς στοιχειοθετείται. Τα κοινωνικά φαινόμενα που παρατηρούμε γύρω μας αποτελούν, κατά τον Hayek, προϊόντα της ανθρώπινης πράξης, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι είναι προϊόντα της βούλησης ενός συγκεκριμένου νου². Θα μπορούσαμε να τα θεωρήσουμε ως τη συνισταμένη των αμέτρητων ατομικών πράξεων που εκδηλώνονται στο πλαίσιο της ανθρώπινης κοινωνίας, και μάλιστα όχι μόνο εκείνων των πράξεων που εκδηλώνονται σήμερα, ταυτόχρονα δηλαδή με τη δική μας παρατήρηση αυτών των φαινομένων, αλλά και όλων εκείνων που προηγήθηκαν από την προϊστορία μέχρι σήμερα. Άρα η «θεωρητική γνώση» της ουσίας των κοινωνικών φαινομένων, θα προϋπέθετε τη γνώση ολόκληρης αυτής της ακολουθίας των ατομικών πράξεων που οδήγησαν στη συγκεκριμένη εμφάνισή τους, πράγμα βέβαια αδύνατο.

Αλλά η φύση αυτής της αδυναμίας δεν είναι απλώς πρακτική. Η ανθρώπινη πράξη έχει ως αφετηρία τη γνώση κάθε ατόμου. Για να κατανοήσει λοιπόν την ανθρώπινη πράξη, ο ερευνητής των κοινωνικών φαινομένων πρέπει καταρχήν να κατανοήσει τη γνώση πάνω στην οποία αυτή βασίζεται. Αυτή η κατανόηση παρουσιάζει τώρα μια δυσκολία επιστημολογικής φύσης, όπως επισημαίνει και ο Gray³. Η συγκέντρωση της γνώσης που κατέχουν τα άτομα στο νου του ερευνητή

2. Πρόκειται βέβαια για μια αντίληψη που προέρχεται από τον Menger. Βλέπε για παράδειγμα, τον τρόπο με τον οποίο ο Menger παρουσιάζει την ιστορική εμφάνιση του χρήματος, ως αποτέλεσμα ατομικών πράξεων αλλά ταυτόχρονα «μη σκόπιμο» (unintended result), Menger (1985, σ. 155).

3. Βλέπε Gray (1986, σ. 40).

είναι αδύνατη, γιατί μεγάλο μέρος της είναι υπερσυνειδητή (supra-conscious)⁴. Πώς είναι λοιπόν δυνατό να υποθέσουμε ότι αυτή η γνώση είναι δυνατό να αποχωριστεί από το υποκείμενο-φορέα της, ότι δηλαδή ο ερευνητής είναι σε θέση να την αποκτήσει, τη στιγμή που τα ίδια τα άτομα δεν γνωρίζουν ότι την κατέχουν;

Οι συνέπειες αυτής της αντίληψης για τους περισσότερους κλάδους των κοινωνικών επιστημών είναι βέβαια προφανείς. Μια οπτική που αντιλαμβάνεται τα κοινωνικά φαινόμενα όπως ο μηχανικός αντιμετωπίζει τα εξαρτήματα και την συνολική λειτουργία μιας μηχανής, βασίζεται, κατά τον Hayek, σε μια επιστημολογική πλάνη⁵. Ο Hayek αντιπροτείνει μια αντίληψη των κοινωνικών φαινομένων που βασίζεται στην έννοια της *αυθόρμητης τάξης*. Οι κοινωνικές δομές που παρατηρούμε γύρω μας, όπως οι θεσμοί, οι κανόνες της ηθικής, το σύστημα της δικαιοσύνης κλπ., αποτελούν προϊόντα μιας μακρόχρονης διαδικασίας φυσικής επιλογής. Για τους λόγους που αναφέραμε παραπάνω, δεν είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε ούτε την ακριβή εξέλιξη αυτής της διαδικασίας μέχρι σήμερα, ούτε τη μορφή που θα πάρει στο μέλλον. Άρα το μόνο επιστημολογικά «νόμιμο» αντικείμενο μελέτης είναι η διερεύνηση του ερωτήματος ποιες ατομικές ή συλλογικές συμπεριφορές συμβάλλουν στη διατήρηση αυτών των «τάξεων», και ποιες αντίθετα οδηγούν στην αποσύνθεσή τους.

Στο χώρο της οικονομικής θεωρίας, η απόρριψη της δυνατότητας αντικειμενικής γνώσης των οικονομικών φαινομένων δίνει στον Hayek τη δυνατότητα να ασκήσει μια καίρια κριτική προς την ορθοδοξία της «νεοκλασικής» σχολής. Η

4. Βλέπε Hayek (1963, σ. 61). Στο ίδιο σημείο, ο Hayek χρησιμοποιεί και τον όρο: «μετα-συνειδητή» (meta-conscious) γνώση. Πέρα όμως από το πρόβλημα της ακριβούς μετάφρασης του όρου στα ελληνικά, αξ σημειώσουμε ότι η έννοια που θέλει να αποφύγει ο Hayek είναι αυτή του «ασυνείδητου» (unconscious), μια έννοια δηλαδή που παραπέμπει στην ψυχαναλυτική προσέγγιση του φαινομένου της γνώσης. Για την κριτική του Hayek προς τη θεωρία της ψυχανάλυσης βλέπε Hayek (1982, Τόμος I, σ. 31).

5. Για την κριτική του Hayek στις απόψεις που ο ίδιος αποκαλεί «κοινωνική μηχανική» (social engineering) βλέπε Hayek (1952/1979, σ. 165-182).

τελευταία, εμπνεόμενη από τις φιλοσοφικές αρχές του θετικισμού, αντιλαμβάνεται την οικονομία ως ένα σύστημα του οποίου όλα τα συστατικά, καθώς και οι σχέσεις που τα διέπουν, είναι απόλυτα γνωστά στον παρατηρητή-οικονομολόγο. Βασισμένη σε αυτή την υπόθεση της «τέλειας» γνώσης, η νεοκλασική θεωρία παριστά τη λειτουργία της οικονομίας με μαθηματικές μεθόδους, με τη μορφή δηλαδή ενός μαθηματικού υποδείγματος. Είναι φανερό πού οδηγεί αυτή η λογική. Αν γνωρίζουμε όλες τις λεπτομέρειες της λειτουργίας της οικονομίας, τότε μπορούμε να παρεμβαίνουμε για να μεταβάλλουμε τα «ανεπιθύμητα» χαρακτηριστικά της. Αντίθετα, η λογική του Hayek που συνοπτικά παρουσιάσαμε, του δίνει τη δυνατότητα να υποστηρίξει ότι η «τέλεια» γνώση που υποθέτουν οι νεοκλασικοί είναι αδύνατη. Άρα οποιαδήποτε εξωτερική παρέμβαση δεν είναι μόνο καταδικασμένη σε αποτυχία, αλλά έχει και σημαντικότερες πολιτικές συνέπειες. Εφόσον εμποδίζει τα άτομα να κάνουν ελεύθερα χρήση της «γνώσης» που κατέχουν, οδηγεί αναγκαστικά στον περιορισμό της ατομικής ελευθερίας.

Στόχο της κριτικής μας στη συνέχεια, θα αποτελέσει ακριβώς η αντίληψη του Hayek σχετικά με την αδυναμία αντικειμενικής γνώσης των οικονομικών φαινομένων. Θα υποστηρίξουμε ότι, χωρίς να είναι αναγκαία η επιστροφή στην υπόθεση της «τέλειας» γνώσης της νεοκλασικής θεωρίας, είναι δυνατή η στοιχειοθέτηση κάποιων αντικειμενικών τάσεων που διέπουν τη λειτουργία της οικονομίας. Θα προσπαθήσουμε, πιο συγκεκριμένα, να καταλήξουμε σε τρία συμπεράσματα. Πρώτον, ότι ο τρόπος με τον οποίον ο Hayek αντιλαμβάνεται τη λειτουργία της «αυθόρμητης τάξης» της αγοράς, όχι μόνο δεν αποκλείει, αλλά μάλλον κάνει φανερή την ανάπτυξη δυνάμεων που τείνουν συνεχώς στη διαμόρφωση μιας συγκεκριμένης «δομής» του συστήματος της αγοράς. Δεύτερον, ότι η επιμονή του στην άρνηση οποιασδήποτε αντικειμενικής γνώσης σχετικά με τη δυναμική της εξέλιξης του οικονομικού συστήματος, καταλήγει τελικά σε μια απόλυτα στατική αντίληψη της οικονομίας ελάχιστα διαφορετική από εκείνη της ορθόδοξης νεοκλασικής σχολής, ενώ ταυτόχρονα τον οδηγεί σε μια μεθοδο-

λογική αντίφαση. Και τρίτον, ότι η επανατοποθέτηση της δυνατότητας κάποιας αντικειμενικής γνώσης των οικονομικών φαινομένων, θέτει υπό αμφισβήτηση το «πολιτικό» συμπέρασμα της θεωρίας του, σχετικά με τον εξ ορισμού «ολοκληρωτικό» χαρακτήρα του κρατικού παρεμβατισμού.

Το εύρος των συμπερασμάτων που θα προσπαθήσουμε να στοιχειοθετήσουμε, κάνει αναγκαία την αναφορά μας σε τρία κομβικά σημεία της οικονομικής θεωρίας του Hayek: την έννοια της αγοράς ως μηχανισμού διασποράς της γνώσης, την κριτική προς την νεοκλασική έννοια της ισορροπίας, και την πρόσφατη πρότασή του για την «αποεθνικοποίηση» του νομίσματος. Πριν όμως προχωρήσουμε στη διερεύνηση της ουσίας αυτών των ζητημάτων, είναι χρήσιμο να αναφερθούμε αναλυτικότερα στη σημασία της έννοιας της «γνώσης» στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του Hayek.

1. Η «άγνοια» ως δημιουργός «τάξης»

Η φιλοσοφική άποψη του Hayek, που συνοπτικά παρουσιάσαμε, φαίνεται να χαρακτηρίζεται από τη συνύπαρξη δύο εννοιών, της «άγνοιας» με την «τάξη». Από τη μια πλευρά, ο Hayek υποστηρίζει την αδυναμία «συνολικής» γνώσης των κοινωνικών φαινομένων, ενώ, από την άλλη, ισχυρίζεται ότι οι αμέτρητες ατομικές πράξεις που συνιστούν το κοινωνικό γίνεσθαι οδηγούν αναπόφευκτα –και εν αγνοία των πραττόντων– στην εμφάνιση μιας τάξης. Η ταυτόχρονη συνύπαρξη της «άγνοιας» με την έννοια της συνολικής «τάξης» χρειάζεται να αναλυθεί περισσότερο. Σε αυτό το μέρος, θα διερευνήσουμε τους όρους με τους οποίους εκφράζεται αυτή η συνύπαρξη στη φιλοσοφία του Hayek, ενώ στο επόμενο, θα εξετάσουμε το ζήτημα της γνώσης ειδικά στο πλαίσιο του θεσμού της αγοράς.

Ξεκινώντας από την αρχή του «μεθοδολογικού ατομισμού», ο Hayek θεωρεί ότι οποιαδήποτε γνώση των κοινωνικών φαινομένων δεν μπορεί παρά να βασίζεται στην παρατή-

ρηση της «ατομικής πράξης». Αλλά η πράξη δεν είναι παρά η αντίδραση του ανθρώπου προς το περιβάλλον του, άρα η κατανόηση της πράξης προϋποθέτει τη δυνατότητα του ερευνητή να «ταξινομεί» τα στοιχεία που συνιστούν αυτό το περιβάλλον – τα «αντικείμενα» δηλαδή της ανθρώπινης πράξης – σε κατηγορίες σχετικές με τους τύπους του πράττειν που παρατηρεί. Αλλά η έννοια του «τύπου του πράττειν» θέτει ένα νέο ζήτημα. Η ανθρώπινη πράξη δεν μπορεί να γίνει «κατανοητή» (intelligible) μόνο από τη σχέση της με τα αντικείμενα του περιβάλλοντος. Αυτή η κατανόηση προϋποθέτει και την ικανότητα του ερευνητή να «ανάγει» την πράξη στην «πρόθεση» του πράττοντος⁶. Είναι λοιπόν φανερό ότι η ταξινόμηση των στοιχείων του περιβάλλοντος από τον ερευνητή δεν μπορεί να βασίζεται στα φυσικά χαρακτηριστικά αυτών των στοιχείων. Πρέπει, αντίθετα, να βασίζεται στην άποψη που έχουν τα ίδια τα άτομα σχετικά με αυτά τα αντικείμενα, και τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να τα χρησιμοποιήσουν για την επιτυχία των στόχων τους. Άρα η κατανόηση του τύπου του πράττειν προϋποθέτει την ικανότητα του ερευνητή να κατανοεί ταυτόχρονα την «πρόθεση» του πράττοντος και τις κατηγορίες των «αντικειμένων» μέσω των οποίων πράττει.

Το ερώτημα που θέτει αυτή η αντίληψη της νοητικής διαδικασίας του ερευνητή, είναι με ποιον τρόπο αυτός είναι σε θέση να «γνωρίζει» την ταξινόμηση των προθέσεων και των αντικειμένων της πράξης που ενυπάρχει στο νου των πραττόντων. Η απάντηση του Hayek είναι ότι αυτή η γνώση δεν μπορεί ποτέ να είναι αποτέλεσμα εμπειρικής παρατήρησης, δεδομένου ότι οποιαδήποτε παρατήρηση έχει νόημα μόνο αν οι συλλεγόμενες πληροφορίες είναι δυνατό να ενταχθούν σε ένα ήδη προϋπάρχον σύστημα ταξινόμησης. Με αυτή τη λογική, ο Hayek καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο ερευνητής δεν είναι ποτέ σε θέση να «ανακαλύψει» αυτή την ταξινόμηση, αλλά ότι τη γνωρίζει ήδη εξ αρχής, για τον απλό λόγο ότι είναι και ο ίδιος μέλος της κοινωνίας και άρα μοιράζεται την

6. Ο όρος του Hayek είναι «imputed intention», βλέπε Hayek (1943, σελ. 59-61).

ίδια «κοινωνική πείρα» με όλους τους συνανθρώπους του⁷.

Ποιο είναι όμως το ακριβές περιεχόμενο της «κοινωνικής πείρας» που κατέχουν από κοινού όλα τα μέλη της κοινωνίας; Ο Hayek χαρακτηρίζει το περιεχόμενο αυτό ως ένα σύνολο «κανόνων συμπεριφοράς» με τους οποίους το άτομο έχει μάθει να συμμορφώνεται. Αλλά το γεγονός ότι έχει μάθει να συμμορφώνεται με αυτούς δεν σημαίνει ότι είναι και σε θέση να «γνωρίσει» τους λόγους της ύπαρξής τους και την κοινωνική τους χρησιμότητα. Αντίθετα, κατά τον Hayek, οι κανόνες αυτοί αποτελούν την κατεξοχήν «υπερ-συνειδητή» γνώση του ανθρώπου. Ο ισχυρισμός αυτός προκύπτει από την άποψή του σχετικά με την εξέλιξη των κανόνων συμπεριφοράς, μια άποψη που εμπνέεται από τη βιολογική «θεωρία της εξέλιξης» των ειδών.

Στους βιολογικούς οργανισμούς, τα χαρακτηριστικά του είδους μεταφέρονται από άτομο σε άτομο μέσω της αναπαραγωγής. Στην ανθρώπινη κοινωνία, οι κανόνες συμπεριφοράς μεταφέρονται και πάλι από άτομο σε άτομο, με τη διαφορά ότι αυτή η μεταφορά δεν είναι «γενετικής» αλλά πολιτισμικής φύσης. Οι κανόνες, με άλλα λόγια, μεταφέρονται από γενεά σε γενεά μέσω της παράδοσης. Από την άλλη πλευρά, οι «μεταλλάγες» των βιολογικών χαρακτηριστικών ενός είδους εξηγούνται από το γεγονός ότι κάποια νέα χαρακτηριστικά που προέκυψαν αρχικά «τυχαία», αποδείχθηκαν αποτελεσματικά για την επιβίωση του συνολικού πληθυσμού. Το ίδιο και στην ανθρώπινη κοινωνία, η επικράτηση ενός συστήματος κανόνων συμπεριφοράς εξηγείται –πάντα εκ των υστέρων βέβαια– από το γεγονός ότι ο πληθυσμός των κοινωνικών ομάδων που το ενστερνίστηκαν αυξήθηκε αριθμητικά⁸. Κατά τον Hayek, εδώ ακριβώς βασίζεται η αδυναμία του ατόμου να γνωρίσει την πραγματική ουσία των κανόνων που υπακούει, στο γεγονός δηλαδή ότι η χρησιμότητά τους εκδηλώνεται σε ένα επίπεδο που βρίσκεται πέρα από την ατομική συνείδηση, στο επίπεδο της κοινωνίας συνολικά. Φτάνουμε έτσι στην

7. Στο ίδιο, σ. 63.

8. Βλέπε Hayek (1988, σ. 16).

ουσία της αντίληψης που θέσαμε στον τίτλο αυτού του μέρους. Μολονότι τα άτομα «αγνοούν» την πραγματική ουσία των κανόνων που υπακούουν, οι πράξεις τους οδηγούν στην εμφάνιση μιας «τάξης», ενός δηλαδή συγκεκριμένου τρόπου κοινωνικής οργάνωσης.

Είναι βέβαια φανερό ότι διαφορετικά συστήματα κανόνων συμπεριφοράς οδηγούν στην εμφάνιση διαφορετικών τύπων «τάξεων»⁹. Ο Hayek παρατηρεί ότι η εξέλιξη της ανθρωπίνης κοινωνίας χαρακτηρίζεται από μια συνεχή αύξηση της «πολυπλοκότητας» (complexity) της κοινωνικής «τάξης», πράγμα που, με τη σειρά του, δεν μπορεί παρά να βασίζεται στη διαχρονική αύξηση της πολυπλοκότητας του συστήματος των κανόνων συμπεριφοράς. Αλλά η τελευταία αυτή «πολυπλοκότητα» δεν μπορεί παρά να σημαίνει ότι πολλαπλασιάζεται και η «άγνοια» του ανθρώπου, η αδυναμία του δηλαδή να κατανοήσει τη χρησιμότητα των κανόνων με τους οποίους συμμορφώνεται.

Η διαπίστωση αυτή δικαιολογείται με βάση την ανάλυση της ιστορικής εξέλιξης των κανόνων συμπεριφοράς. Ο Hayek θεωρεί ότι η επιδίωξη των μικρών κοινωνιών της προϊστορίας βασίζεται σε ένα σύστημα κανόνων που πηγάζει από τα ενστικτώδη συναισθήματα της «αλληλεγγύης» και του «αλτροϊσμού»¹⁰. Η ενστικτώδης φύση αυτών των συναισθημάτων δικαιολογεί το γεγονός ότι αυτά –και άρα και οι κανόνες συμπεριφοράς που βασίζονται σε αυτά– βρίσκονται «πέρα» από τη συνείδηση των πρωτόγονων ανθρώπων. Από την άλλη πλευρά όμως, τα αποτελέσματα της συμμόρφωσης με τους συγκεκριμένους κανόνες είναι τουλάχιστον ορατά για το άτομο, με τη μορφή της επιδίωξης του στενού κύκλου των συγγενών προς τους οποίους εκδηλώνονται τα συναισθήματα της αλληλεγγύης και του αλτροϊσμού. Στη σύγχρονη κοινωνία αντίθετα, παρατηρεί ο Hayek, μολονότι οι κανόνες συμπεριφοράς δεν είναι πλέον ενστικτώδεις αλλά μεταφέρονται μέσω

9. Βλέπε Hayek (1967α, σ. 67).

10. Σε αυτή τη βάση, ο Hayek θεωρεί ότι ο «πρωτόγονος ατομισμός» της θεωρίας του Hobbes δεν είναι παρά ένας μύθος. Βλέπε Hayek (1988, σ. 12).

της παράδοσης, τα αποτελέσματα της συμμόρφωσης με αυτούς δεν είναι ορατά για το άτομο, δεδομένου ότι οι πράξεις του δεν αποβλέπουν πλέον –ή δεν αποβλέπουν αποκλειστικά– στην εξασφάλιση της ευημερίας κάποιων συγκεκριμένων ατόμων. Άρα η επιδίωξη της σύγχρονης κοινωνίας, της κοινωνίας της «εκτεταμένης τάξης της συνεργασίας» (extended order of cooperation) όπως την αποκαλεί ο Hayek, βασίζεται στη συμμόρφωση με κανόνες που ενώ δεν είναι ενστικτώδεις, είναι αδύνατο να αναλυθούν και να κατανοηθούν ορθολογικά¹¹. Η «πολυπλοκότητα» άρα της σύγχρονης κοινωνίας –της κοινωνίας της αγοράς δηλαδή –πολλαπλασιάζει τη σημασία της «άγνοιας» ως δημιουργού «τάξης».

2. Το σύστημα των τιμών ως θεσμός της διανομής της «γνώσης»

Κεντρική σημασία για την κατανόηση της αντίληψης του Hayek για το σύστημα της αγοράς, έχει η άποψή του ότι η αγορά αποτελεί ένα θεσμό στα πλαίσια του οποίου τα άτομα αποκτούν και χρησιμοποιούν γνώση¹². Άρα η ιστορική επικράτηση της «τάξης» της αγοράς εξηγείται από τη διαπίστωση ότι η αγορά αποτελεί ένα θεσμό που συμβιδάζει την επιθυμία της ευημερίας με τη θεμελιώδη «άγνοια» που, όπως είδαμε, χαρακτηρίζει την ανθρώπινη ύπαρξη. Η διαδικασία του ανταγωνισμού δεν είναι, κατά τον Hayek, παρά μια διαδικασία ανακάλυψης των πληροφοριών που θα επιτρέψουν σε κάθε άτομο να επιτύχει αποτελεσματικότερα τους στόχους του¹³. Είναι λοιπόν φανερό ότι, σε αυτή τη βάση, η κυκλοφορία της γνώσης στο σύστημα της αγοράς ανάγεται στη βασική κινητήρια δύναμη του οικονομικού γίγνεσθαι. Ας δούμε όμως πιο συγκεκριμένα, αφενός τη φύση, και αφετέρου τον τρόπο με

11. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Hayek θεωρεί την έννοια της παράδοσης ως κείμενη ανάμεσα στο «ένστικτο» και το «λόγο». Στο ίδιο, σ. 21-22.

12. Βλέπε τα δύο σχετικά άρθρα του Hayek (1936 και 1945).

13. Βλέπε Hayek (1978, σ. 182).

τον οποίο η γνώση «διανέμεται» στο πλαίσιο του συστήματος της αγοράς.

Ο Hayek περιγράφει καταρχήν τη γνώση που κατέχουν τα άτομα ως «γνώση του τόπου και του χρόνου»¹⁴. Πρόκειται για το σύνολο των πληροφοριών που κατέχει ένας συναλλασσόμενος σε μια δεδομένη στιγμή, και μέσα από τον πολύ συγκεκριμένο τρόπο με τον οποίο επικοινωνεί με το σύστημα της αγοράς. Είναι λοιπόν μια απόλυτα υποκειμενική γνώση, δεδομένου ότι είναι εντελώς αδύνατο να υπάρξουν δύο άτομα στην ίδια ακριβώς ιστορικά διαμορφωμένη θέση μέσα στην αγορά. Αλλά ο ισχυρισμός ότι η γνώση του τόπου και του χρόνου είναι «υποκειμενική», σημαίνει, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ότι είναι «υπερ-συνειδητή». Άρα η γνώση «του τόπου και του χρόνου» αποτελεί, κατά τον Hayek, μια ιδιότητα του υποκειμένου – φορέα της που δεν είναι ποτέ δυνατό να αποχωριστεί από αυτό.

Αλλά η δράση των ατόμων διανέμει μια νέου τύπου γνώση στο πλαίσιο της αγοράς. Πρόκειται για το σύνολο των πληροφοριών που επιτρέπει στα άτομα να αναπροσαρμόζουν τα σχέδιά τους, έτσι ώστε να τα κάνουν όλο και πιο συμβατά με τα σχέδια των άλλων. Είναι λοιπόν ακριβώς αυτές οι πληροφορίες που «διανέμονται» και «κυκλοφορούν» στο πλαίσιο της αγοράς, μέσω του συστήματος των τιμών. Οι αυξομειώσεις των τιμών των αγαθών μεταφέρουν στους συναλλασσόμενους όλες τις πληροφορίες που χρειάζονται για την αναθεώρηση των σχεδίων τους. Το σύστημα των τιμών αποτελεί, κατά τον Hayek, ένα θεσμό που –όπως όλοι οι κοινωνικοί θεσμοί– είναι προϊόν μιας μακρόχρονης διαδικασίας «φυσικής επιλογής», και ο οποίος εμφανίζει δύο πλεονεκτήματα σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο σύστημα διασποράς της γνώσης. Πρώτον, όλοι οι συναλλασσόμενοι έχουν ελεύθερη πρόσβαση στις πληροφορίες που μεταφέρουν οι τιμές. Και δεύτερον, πρόκειται για ένα σύστημα που λειτουργεί με εξαιρετική «οικονομία», εφόσον οι τιμές μεταφέρουν ολόκληρη τη γνώση που χρειάζεται κάθε άτομο για να αναπροσαρμόσει τη

14. Βλέπε Hayek (1945, σ. 80).

δράση του, κάνουν δηλαδή περιττή την έρευνα για την απόκτηση περισσότερων πληροφοριών¹⁵.

Ο Hayek αντιλαμβάνεται λοιπόν την τάξη της αγοράς ως ένα απόλυτα «αυτοτελές» και «αυτορυθμιζόμενο» σύστημα, και μάλιστα με δύο έννοιες. Η πρώτη είναι ότι το σύστημα λειτουργεί χωρίς να έχει ανάγκη καμία εξωτερική παρέμβαση, σύμφωνα μάλιστα με τη λογική του Hayek, οποιαδήποτε παρέμβαση δεν μπορεί παρά να θέτει σε κίνδυνο τον «αυθορητισμό» της λειτουργίας του. Η δεύτερη έννοια είναι ότι η συνεχής κυκλοφορία της γνώσης δεν έχει καμία συστηματική επίπτωση στην ίδια τη δομή της τάξης της αγοράς. Εάν ο ερευνητής μπορούσε να διακρίνει κάποιες συστηματικές τάσεις, τότε προφανώς η απόρριψη από τον Hayek οποιασδήποτε «αντικειμενικής» οπτικής των κοινωνικών φαινομένων θα ανατρεπόταν. Στόχος λοιπόν της κριτικής μας στη συνέχεια θα είναι ακριβώς η στοιχειοθέτηση της ύπαρξης κάποιων τέτοιων συστηματικών τάσεων.

Ας ξεκινήσουμε από τον ισχυρισμό του Hayek ότι οι τιμές των αγαθών μεταφέρουν όλες τις πληροφορίες που χρειάζεται κάθε άτομο για την αναθεώρηση του σχεδίου του. Στην πραγματικότητα αυτό ισχύει μόνο στην περίπτωση που το οικονομικό σύστημα βρίσκεται στην κατάσταση ισορροπίας που περιγράφει η ορθόδοξη νεοκλασική θεωρία. Αλλά στο νεοκλασικό θεωρητικό πλαίσιο, η υπόθεση της «τέλειας» γνώσης κάνει οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με το ρόλο των πληροφοριών περιττή. Η αντίληψη του Hayek αντίθετα, δεν βασίζεται καθόλου στην ύπαρξη ισορροπίας. Οι συναλλασσόμενοι στην αγορά του Hayek, προσλαμβάνουν πληροφορίες, τις επεξεργάζονται με βάση την αρχική τους γνώση, και εκπονούν σχέδια δράσης. Τίποτα όμως δεν βεβαιώνει ότι θα καταλήξουν στο «σωστό» σχέδιο, σε εκείνο δηλαδή που θα είναι απόλυτα συμβατό με τα σχέδια των άλλων συναλλασσομένων. Οι συναλλασσόμενοι άρα είναι δυνατό, σύμφωνα με την αντίληψη του Hayek, να κάνουν και λάθη.

Αν όμως τα σήματα που διανέμει ο μηχανισμός των

15. Στο ίδιο σ. 86.

τιμών είναι σήματα ανισορροπίας και όχι ισορροπίας, τότε η επάρκεια της γνώσης που μεταφέρουν είναι πλέον αμφισβητήσιμη. Ας εξετάσουμε το παράδειγμα ενός επιχειρηματία ο οποίος αντιμετωπίζει μια μεταβολή στην τιμή κάποιας πρώτης ύλης. Εάν ήταν βέβαιος ότι η νέα τιμή συμπυκνώνει τις συνθήκες ισορροπίας του συστήματος, η «γνώση» αυτής της μεταβολής θα ήταν αρκετή για την αναθεώρηση του παραγωγικού του σχεδίου. Στην πραγματικότητα όμως, αυτή η βεβαιότητα δεν υπάρχει¹⁶. Η μεταβολή της τιμής μπορεί να προέρχεται είτε από τη μεταβολή των πραγματικών συνθηκών προσφοράς της συγκεκριμένης πρώτης ύλης, είτε ακόμα και από ένα «λάθος» του πωλητού της. Αν λοιπόν ο επιχειρηματίας του παραδείγματός μας αναπροσαρμόσει το σχέδιό του μόνο με βάση τη γνώση της μεταβολής της τιμής, χωρίς δηλαδή να προσπαθήσει να συγκεντρώσει περισσότερες πληροφορίες για τους λόγους αυτής της μεταβολής, τότε οι πιθανότητες να κάνει και ο ίδιος λάθος θα είναι πολύ μεγάλες. Αν βασιστεί λοιπόν στις πληροφορίες που μεταδίδουν τα σήματα των τιμών και μόνον, θα είναι ένας κακός επιχειρηματίας.

3. Οι συνέπειες της «αντικειμενοποίησης» της γνώσης

στη δομή του οικονομικού συστήματος

Αν συμφωνήσουμε με τον Hayek ότι η κυκλοφορία της γνώσης αποτελεί την κινητήρια δύναμη του οικονομικού γίγνεσθαι, προκύπτουν κάποιες αναγκαιότητες σχετικά με την δράση κάθε ατόμου που αποσκοπεί στην απόκτηση γνώσης. Κάθε συναλλασσόμενος είναι τώρα υποχρεωμένος να ακολουθήσει μια «διπλή» τακτική η οποία σκοπεύει στην ταυτόχρονη

16. Ο Hayek (1945, σ. 85-86) χρησιμοποιεί το ίδιο παράδειγμα, με τη διαφορά ότι θεωρεί αυτή τη βεβαιότητα δεδομένη. Στόχος του όμως στο σημείο αυτό είναι η ανάδειξη του ρόλου του συστήματος των τιμών ως μηχανισμού διανομής της γνώσης, και όχι η διερεύνηση του αν οι τιμές είναι τιμές ισορροπίας ή ανισορροπίας.

επίτευξη δύο στόχων. Ο πρώτος, είναι ο έλεγχος των πληροφοριών που το άτομο προσλαμβάνει κατά τη συμμετοχή του στη διαδικασία της αγοράς, έτσι ώστε να εξασφαλίζεται, κατά το δυνατόν, η «ακρίβεια» της γνώσης που αποκτά. Ο δεύτερος στόχος είναι ο έλεγχος των πληροφοριών τις οποίες το ίδιο το άτομο εκπέμπει μέσα στο σύστημα μέσω των πράξεών του. Είναι βέβαια φανερό ότι, στο πλαίσιο αυτού του δεύτερου στόχου, αυτό που ενδιαφέρει το συναλλασσόμενο δεν είναι η «ακρίβεια» της γνώσης που οι πράξεις του εκπέμπουν, αλλά ότι η αντίδραση των άλλων συναλλασσομένων στις πληροφορίες που ο ίδιος εκπέμπει θα είναι συμφέρουσα για αυτόν.

Ας εξετάσουμε αναλυτικότερα αυτή τη «διπλή» τακτική. Κάθε άτομο προσπαθεί αφενός να εξασφαλίσει την «ακρίβεια» της γνώσης που αποκτά, και ταυτόχρονα να «διαστρεβλώσει» τη γνώση που το ίδιο εκπέμπει. Άρα στόχος κάθε συναλλασσόμενου είναι η διαχείριση προς όφελός του, και στο βαθμό που είναι δυνατό, της «ροής της γνώσης». Πρόκειται για μια διαπίστωση με την οποία δεν θα διαφωνούσε και ο ίδιος ο Hayek, ο οποίος θεωρεί την τάξη της αγοράς ένα «παιχνίδι» που απαιτεί και ικανότητα και τύχη¹⁷. Η διαπίστωσή μας ταιριάζει πράγματι στην απαιτούμενη από κάθε παίκτη τακτική σε μια σειρά παιχνιδιών που συνδυάζουν αυτά τα δύο στοιχεία. Τίθεται όμως τώρα το ερώτημα αν αυτή η τακτική των συναλλασσόμενων έχει οποιαδήποτε συστηματική επίπτωση στη δομή του οικονομικού συστήματος.

Η απάντηση του Hayek είναι βέβαια αρνητική, όπως προκύπτει από τη θεωρία του για το ρόλο της γνώσης στο οικονομικό σύστημα. Η έννοια της «διαχείρισης της ροής της γνώσης» θα είχε πραγματικό νόημα μόνον εάν η γνώση ήταν δυνατό να αποτελέσει αντικείμενο ιδιοκτησίας. Κατά τον Hayek αυτό είναι βέβαια αδύνατο, δεδομένου ότι η μετατροπή της γνώσης σε αντικείμενο ιδιοκτησίας θα προϋπέθετε την «αντικειμενοποίησή» της. Και όπως έχουμε διαπιστώσει, κατά τον Hayek, η μεν γνώση «του τόπου και του χρόνου» είναι

17. Βλέπε Hayek (1982, Τόμος II, σ. 71).

αδύνατο να αποχωριστεί από το υποκείμενο–φορέα της, η δε γνώση που κυκλοφορεί «ελεύθερα» μέσα στο σύστημα είναι προσβάσιμη για οποιονδήποτε συναλλασσόμενο, αποτελεί δηλαδή ένα «ελεύθερο» αγαθό που δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ιδιοκτησίας. Σε αντίθεση με αυτή την άποψη, το πρώτο συμπέρασμα που θα προσπαθήσουμε να στοιχειοθετήσουμε είναι ότι η ίδια η διαδικασία της αγοράς τείνει να *αντικειμενοποιεί* τη γνώση στο πλαίσιο του συστήματος.

Ας ξεκινήσουμε από την έννοια της γνώσης του «τόπου και του χρόνου». Αναφέραμε ήδη ότι πρόκειται για μια γνώση που καθορίζεται απόλυτα από τη θέση του ατόμου στο σύστημα της αγοράς. Μπορούμε να διαπιστώσουμε πώς εννοεί ο ίδιος ο Hayek αυτή τη «θέση», εξετάζοντας ένα παράδειγμα που παρουσιάζει για να δείξει τον τρόπο με τον οποίον ο μηχανισμός των τιμών διανέμει γνώση. Ας υποθέσουμε, λέει ο Hayek, ότι παρατηρείται μια μείωση της προσφοράς κάποιας πρώτης ύλης. Το πρώτο επακόλουθο θα είναι βέβαια ότι οι πωλητές θα αυξήσουν την τιμή στην οποία την προσφέρουν. Οι πρώτοι που θα αντιληφθούν τη μεταβολή θα είναι εκείνοι οι παραγωγοί που χρησιμοποιούν τη συγκεκριμένη πρώτη ύλη στην παραγωγική τους διαδικασία. Κατόπιν εκείνοι που χρησιμοποιούν τα προϊόντα των προηγούμενων ως ενδιάμεσα προϊόντα, κ.ο.κ., μέχρι η πληροφορία της αρχικής μεταβολής να φθάσει σε όσους απλώς καταναλώνουν ένα αγαθό που περιέχει μια ελάχιστη ποσότητα της συγκεκριμένης πρώτης ύλης¹⁸. Αυτό που είναι βέβαια φανερό από το παράδειγμα του Hayek, είναι ότι η «θέση» του ατόμου είναι άρρηκτα δεμένη με την αρχική διανομή των πόρων στο σύστημα της αγοράς. Άρα η ικανότητα κάθε ατόμου να προσλαμβάνει τη γνώση που μεταφέρουν οι τιμές εξαρτάται από το τι προσφέρει –αν έχει κάτι να προσφέρει– στην αγορά. Το επιχείρημα όμως αυτό είναι φανερό ότι θέτει υπό αμφισβήτηση τον ισχυρισμό του Hayek ότι οι πληροφορίες που μεταφέρουν οι τιμές είναι ελεύθερα προσβάσιμες από όλους τους συναλλασσόμενους.

18. Βλέπε Hayek (1945, σ. 45-46).

Το επιχείρημά μας σχετικά με τη σύνδεση της ικανότητας πρόσληψης γνώσης με την ιδιοκτησία συντελεστών οδηγεί όμως και σε σημαντικές «δυναμικές» προεκτάσεις. Λογικά επακόλουθο αυτής της σύνδεσης θα είναι και η ύπαρξη θετικής συσχέτισης ανάμεσα στο μέγεθος κάθε επιχείρησης και τον όγκο των πληροφοριών που αυτή προσλαμβάνει. Χωρίς να ισχυριζόμαστε ότι το μεγάλο μέγεθος της επιχείρησης είναι αρκετό για να την προστατεύει από τις πιέσεις του ανταγωνισμού, είναι όμως βέβαιο ότι της εξασφαλίζει ένα πλεονέκτημα σε σχέση με τους ανταγωνιστές της. Το μεγαλύτερο μέγεθος εξασφαλίζει μεγαλύτερη εισροή γνώσης, «συνολικότερη» δηλαδή και ακριβέστερη πληροφόρηση. Είναι άρα λογικό να υποθέσουμε ότι η ίδια η διαδικασία της αγοράς δημιουργεί την τάση αύξησης του μεγέθους των επιχειρήσεων.

Αλλά η αύξηση του μεγέθους της «επιχείρησης» είναι μόνο μία από τις μορφές με τις οποίες μπορεί να εμφανιστεί αυτή η τάση. Η σύνδεση της δυνατότητας πρόσληψης γνώσης με την ιδιοκτησία παραγωγικών συντελεστών οδηγεί στην τάση της αύξησης του όγκου των μέσων παραγωγής που ανήκουν σε έναν ιδιοκτήτη, ανεξάρτητα από το αν η αύξηση αυτή εκδηλώνεται ως αύξηση του μεγέθους μιας συγκεκριμένης επιχείρησης, ή στο πλαίσιο μιας ομάδας επιχειρήσεων¹⁹. Και είναι ακριβώς η ενιαία ιδιοκτησία που φέρνει στο προσκήνιο τον *επιχειρηματία*, με την έννοια ότι κάνει αναγκαία τη συγκέντρωση της διοίκησης σε ένα διευθύνοντα νου²⁰. Αλλά άσχετα με τη συγκεκριμένη μορφή με την οποία εμφανίζεται η δυναμική αυτή ισοδυναμεί με μια «έμμεση» αντικειμενοποίηση της γνώσης. Η δυνατότητα ελέγχου της ροής της γνώσης φαίνεται να καθορίζεται από ένα αντικειμενικό στοιχείο, το όγκο των παραγωγικών συντελεστών που λειτουργούν υπό μία ενιαία διεύθυνση.

Μια δεύτερη δυναμική που θέτει σε κίνηση η ίδια διαδικασία της αγοράς είναι η τάση κάθε συναλλασσόμενο

19. Πρόκειται για την έννοια του «multi-product» firm.

20. Για την τοποθέτηση της έννοιας της «επιχειρηματικότητας» από ένα σύγχρονο εκπρόσωπο της «αυστριακής» σχολής βλέπε Kirzner (1973).

να «προστατεύσει» τη γνώση που κατέχει. Είναι βέβαια φανερό ότι η δυνατότητα διαχείρισης της ροής της γνώσης είναι υπαρκτή μόνο αν ο συναλλασσόμενος έχει τη δυνατότητα να αποκρύψει από τον ανταγωνισμό κάποιο μέρος της γνώσης που κατέχει. Αλλά αυτή η «απόκρυψη» μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνον εάν η γνώση του ατόμου είναι δυνατό να μετατραπεί από «υπερ-συνειδητή» σε «συνειδητή». Άρα η τάση αυτή συνιστά μια διαδικασία «άμεσης» τώρα αντικειμενοποίησης της γνώσης. Το ζήτημα βέβαια που τίθεται είναι αν πράγματι υπάρχει η δυνατότητα «αντικειμενοποίησης» γνώσης. Αλλά για το σημερινό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης, η αντικειμενοποίηση της γνώσης είναι στην ουσία μια αναγκαιότητα. Ακόμα και αν υποθέσουμε ότι η λειτουργία μιας σύγχρονης μεγάλης επιχείρησης εξακολουθεί να καθορίζεται από την «υποκειμενική» γνώση του «επιχειρηματία», είναι επίσης βέβαιο ότι μεγάλο μέρος αυτής της γνώσης πρέπει αναγκαστικά να «αντικειμενοποιηθεί», έτσι ώστε να μπορεί να αποτελέσει το συνεκτικό ιστό της δράσης μιας μεγάλης ομάδας ανθρώπων.

Είναι τώρα φανερό ότι αυτή η τάση προς την αντικειμενοποίηση της γνώσης ανατρέπει τον αυστηρά υποκειμενικό χαρακτήρα της γνώσης του «τόπου και του χρόνου», κατά την ορολογία του Hayek. Πρόκειται πλέον για μια γνώση που είναι τώρα δυνατό να αποχωριστεί από το υποκείμενο-φορέα της, και να γίνει αντικείμενο ανταλλαγής όπως οποιοδήποτε αγαθό, είναι δηλαδή δυνατό να εμπορευματοποιηθεί. Το γεγονός όμως ότι ένα μέρος της γνώσης που κυκλοφορεί στο πλαίσιο του συστήματος της αγοράς μπορεί –όπως οποιοδήποτε εμπόρευμα– να αποτελέσει αντικείμενο ιδιοκτησίας, σημαίνει ότι ο κάτοχός του έχει επίσης τη δυνατότητα να αποκλείσει τη χρήση του από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας. Άρα η «αντικειμενοποίηση» κάποιου τομέα γνώσης ισοδυναμεί με αποκλεισμό της δυνατότητας πρόσληψής της από οποιονδήποτε άλλον εκτός του ιδιοκτήτη της. Σε αυτή την κατηγορία της «εμπορευματοποιημένης» γνώσης εντάσσονται βέβαια τα αποκλειστικά δικαιώματα και οι ευρεσιτεχνίες.

Αν ευσταθεί η παραπάνω συλλογιστική, έχουμε στοιχειο-

θετήσει δύο δυναμικές τις οποίες θέτει σε κίνηση η ίδια διαδικασία της αγοράς, και οι οποίες κάνουν τώρα δυνατό τον έλεγχο της ροής της γνώσης μέσα στο οικονομικό σύστημα. Ο λόγος που επιλέξαμε να επισημάνουμε αυτές τις τάσεις δεν είναι τυχαίος, δεδομένου ότι και ο ίδιος ο Hayek, αντιλαμβάνεται ότι αυτά τα φαινόμενα θέτουν σε κίνδυνο την τάξη της αγοράς. Όταν ασκεί κριτική στη σύγχρονη νομοθεσία που δίνει στην ανώνυμη εταιρεία τα ίδια δικαιопρακτικά δικαιώματα με αυτά που δίνει στο άτομο²¹, ή όταν απαιτεί μια επιχείρηση να μην έχει δικαίωμα ψήφου στη διοίκηση μιας άλλης επιχείρησης της οποίας κατέχει μετοχές²², ουσιαστικά αντιδρά στην τάση συγκέντρωσης μεγάλης μάζας παραγωγικών συντελεστών υπό τη διοίκηση ενός νου. Όταν τέλος θεωρεί ότι η επέκταση της αρχής της ιδιοκτησίας από τα υλικά στα άυλα αντικείμενα, όπως στα «αποκλειστικά δικαιώματα» και τις ευρεσιτεχνίες, είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνη για την εμφάνιση των συγχρόνων μονοπωλίων²³, ουσιαστικά αντιδρά στην τάση «προστασίας» της γνώσης, και στη μορφή της οικονομίας στην οποία αυτή οδηγεί.

Μολονότι όμως ο Hayek επισημαίνει αυτά τα φαινόμενα ως προβλήματα που θέτουν σε κίνδυνο την «τάξη της αγοράς», δεν αντιλαμβάνεται ότι αποτελούν επακόλουθα της διαδικασίας της διαδικασίας της αγοράς. Θεωρεί ότι προέρχονται έξω από το χώρο της οικονομίας, από τη σφαίρα δηλαδή της πολιτικής. Για αυτό το λόγο, το βάρος των προτάσεών του πέφτει στην επισήμανση εκείνων των πολιτικών μεταρρυθμίσεων που κατά τη γνώμη του θα αφαιρέσουν από τη σφαίρα της πολιτικής τη δυνατότητα επηρεασμού των οικονομικών εξελίξεων. Είναι τώρα φανερό ότι βάση αυτής της τοποθέτησης είναι η μεθοδολογική του αρχή σχετικά με τον υπερ-συνεδητό χαρακτήρα της γνώσης. Είναι ακριβώς αυτή η *a priori* άρνηση οποιασδήποτε τάσης προς την αντικειμενοποίηση τουλάχιστον ενός μέρους της γνώσης που υπάρχει στο πλαίσιο της οικονομίας, που τον εμποδίζει να αντιληφθεί τις δυναμ

21. Βλέπε Hayek (1949, σ. 116).

22. Βλέπε Hayek (1967, σ. 309).

23. Βλέπε Hayek (1949, σ. 116).

κές που γεννά η ίδια η διαδικασία της αγοράς. Αλλά σε αυτή τη βάση, τα πολιτικά του συμπεράσματα αποκτούν έναν ουτοπικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι εκφράζουν την προσπάθεια περιορισμού κάποιων δυναμικών οι οποίες τίθενται σε κίνηση ακόμα και όταν η αγορά λειτουργεί απόλυτα «ελεύθερα», χωρίς δηλαδή πολιτικές παρεμβάσεις.

Μπορούμε τώρα να απαντήσουμε στο ερώτημα που θέσαμε παραπάνω σχετικά με το κατά πόσον η προσπάθεια διαχείρισης της ροής της γνώσης από τους συναλλασσόμενους, έχει κάποιες συστηματικές επιπτώσεις στη δομή του συστήματος της αγοράς. Η απάντηση θα είναι αρνητική αν θεωρήσουμε, όπως ο Hayek, ότι οι διάφορες ατομικές τακτικές «ελέγχου» της ροής της γνώσης δεν μπορεί παρά να αλληλο-εξουδετερώνονται μέσα από τη διαδικασία του ανταγωνισμού. Αλλά με βάση το συμπέρασμα που καταλήξαμε παραπάνω, ότι δηλαδή η ίδια η διαδικασία της αγοράς τείνει να αντικειμενοποιεί κάποιο μέρος της γνώσης που υπάρχει και παράγεται μέσα στην οικονομία, η απάντησή μας πρέπει να είναι πολύ διαφορετική. Η δυνατότητα διαχείρισης γνώσης φαίνεται τώρα να είναι ευθέως ανάλογη με την ποσότητα μέσων παραγωγής, την ποσότητα δηλαδή του κεφαλαίου, που ελέγχει ένας «συναλλασσόμενος», μια διαπίστωση που θέτει υπό αμφισβήτηση την αντίληψη της δυναμικής της διαδικασίας της αγοράς ως της συνισταμένης αμέτρητων ατομικών πράξεων. Η δυναμική της αγοράς φαίνεται τώρα ότι καθορίζεται πρωταρχικά από την οικονομική πράξη των μεγάλων συγκεντρώσεων κεφαλαίου, ενώ το άτομο που δεν είναι ιδιοκτήτης μέσων παραγωγής είναι τώρα ένας παθητικός «αποδέκτης τιμών», που δεν έχει καμία δυνατότητα να επηρεάσει τις τιμές με τις δικές του πράξεις.

4. Η αντικειμενική γνώση του παρατηρητού-οικονομολόγου

Αλλά με βάση αυτή τη συλλογιστική, φθάνουμε στο συμπέρασμα ότι ο ερευνητής είναι σε θέση να καταλήξει σε μια

«αντικειμενική» άποψη για τη «δομή» του οικονομικού συστήματος που τείνει να διαμορφώνει η ίδια η διαδικασία της αγοράς. Η δομή αυτή αποκτά τώρα τη μορφή μιας πυραμίδας. Όσο πλησιέστερα στην κορυφή της πυραμίδας βρίσκεται το άτομο, τόσο μεγαλύτερος θα είναι ο όγκος των παραγωγικών συντελεστών που ελέγχει και, άρα, τόσο μεγαλύτερη θα είναι η δυνατότητά του να «ελέγχει» τη ροή της γνώσης. Αντίθετα, όσο κοντύτερα στη βάση της πυραμίδας βρίσκεται κανείς, τόσο μικρότερη θα είναι και η ιδιοκτησία, και η δυνατότητα ελέγχου της ροής της γνώσης. Είναι τώρα φανερό ότι η στοιχειοθέτηση αυτού του συμπεράσματος συνιστά ένα πρώτο στοιχείο αμφισβήτησης της μεθοδολογικής θέσης του Hayek σχετικά με την αδυναμία αντικειμενικής γνώσης των οικονομικών φαινομένων, δεδομένου ότι επιβεβαιώνει τη δυνατότητα του ερευνητή να αντιλαμβάνεται τη μορφή του οικονομικού συστήματος που η ίδια η δυναμική της αγοράς τείνει να διαμορφώνει.

Ας εξετάσουμε όμως αναλυτικότερα αυτή την «αντικειμενική» οπτική που έχουμε τώρα αποκαταστήσει. Είναι φανερό ότι πρόκειται για μια οπτική πολύ διαφορετική από εκείνη στην οποία οδηγεί η υπόθεση της «τέλειας γνώσης» της νεοκλασικής θεωρίας. Κατά την τελευταία, κάθε συναλλασσόμενος –και πολύ περισσότερο βέβαια ο ίδιος ο παρατηρητής των οικονομικών φαινομένων– υποτίθεται ότι γνωρίζει απόλυτα όλα τα δεδομένα του οικονομικού συστήματος. Η δική μας επιχειρηματολογία αντίθετα, ξεκίνησε δεχόμενη αφετηρικά την κριτική του Hayek προς την υπόθεση της «τέλειας γνώσης», δεδομένου ότι θεωρήσαμε ότι τα σήματα που μεταδίδει ο μηχανισμός των τιμών είναι σήματα ανισορροπίας. Αλλά και το τελικό μας συμπέρασμα έρχεται επίσης σε αντίθεση με τη νεοκλασική αντίληψη για τη λειτουργία της αγοράς. Υποστηρίξαμε ότι ο παρατηρητής-οικονομολόγος είναι σε θέση να σχηματίσει μια αντικειμενική γνώση για τις γενικές τάσεις και άρα για τη μορφή του συστήματος της αγοράς, που τείνει να εμφανίζεται ακόμα και όταν η αγορά λειτουργεί απόλυτα «ελεύθερα» από εξωτερικές παρεμβάσεις. Είναι και πάλι φανερό ότι πρόκειται για ένα συμπέρασμα που έρχεται

σε σύγκρουση με την υπόθεση της «τέλειας γνώσης», δεδομένου ότι η δυνατότητα γνώσης των γενικών «τάσεων» του συστήματος δεν είναι καθόλου αναγκαίο να βασίζεται στη γνώση όλων των δεδομένων από κάθε συναλλασσόμενο.

Αλλά η βασική αιχμή του συμπεράσματός μας στρέφεται βέβαια ενάντια στην αντίληψη του Hayek σχετικά με την αδυναμία της αντικειμενικής γνώσης. Η δυνατότητα του παρατηρητού-οικονομολόγου να αντιλαμβάνεται τις «τάσεις» και τη «μορφή» του συστήματος της αγοράς βασίζεται στη σύνδεση της κατηγορίας «γνώση» με την έννοια της «ατομικής ιδιοκτησίας» που στοιχειοθετήσαμε. Οι συνέπειες αυτού του συμπεράσματος είναι προφανείς αν αναλογιστούμε τη «δικαιολογητική» πλευρά της θεωρίας του Hayek.

Κατά τον Hayek, το κεντρικό στοιχείο που δικαιολογεί ηθικά την τάξη της αγοράς δεν είναι ότι τείνει να παράγει άριστα αποτελέσματα για κάθε μέλος της κοινωνίας, όσο ότι διαμορφώνει μια κατάσταση πραγμάτων όπου ένα τυχαίο επιλεγμένο άτομο έχει περισσότερες πιθανότητες να επιτύχει τις επιδιώξεις του²⁴. Η άποψη αυτή βασίζεται βέβαια στο επιχείρημα ότι η γνώση που κυκλοφορεί στο πλαίσιο της αγοράς είναι ελεύθερα προσβάσιμη για όλους τους συναλλασσόμενους, άρα οι πιθανότητες ενός συγκεκριμένου συναλλασσόμενου να αντιληφθεί αυτή τη γνώση και να τη χρησιμοποιήσει προς όφελός του είναι ακριβώς ίδιες με τις πιθανότητες οποιουδήποτε άλλου. Είναι τώρα φανερό ότι η σύνδεση της γνώσης με την ιδιοκτησία αφαιρεί από αυτή την άποψη οποιαδήποτε πειστικότητα, δεδομένου ότι η δυνατότητα του ατόμου να αντιληφθεί τις πληροφορίες που μεταδίδει ο μηχανισμός των τιμών αποδεικνύεται ότι δεν εξαρτάται από τις υποκειμενικές του ικανότητες, αλλά από έναν «αντικειμενικό» παράγοντα: τον όγκο των παραγωγικών συντελεστών –του κεφαλαίου δηλαδή– που ελέγχει.

Η επιχειρηματολογία αυτή μας οδηγεί λοιπόν σε μια πολύ διαφορετική αντίληψη για τη σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία από αυτήν που υποστηρίζει ο Hayek. Το βασικό

24. Βλέπε Hayek (1978, σ. 184).

χαρακτηριστικό της «τάξης της αγοράς» δεν είναι ότι παρέχει την δυνατότητα στο άτομο να πραγματοποιεί τους στόχους του με βάση τη «δεξιότεχνία» και την «τύχη» του, όπως υποστηρίζει ο Hayek, αλλά ότι, αντίθετα, πρόκειται για μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης στην οποία –όπως βέβαια και σε όλες όσες προηγήθηκαν ιστορικά– η «θέση» κάθε ατόμου καθορίζεται από την ιδιοκτησία του.

5. Σχετικά με τη δυναμική της εξέλιξης του οικονομικού συστήματος

Η επισήμανση της δυνατότητας του ερευνητή να αντιλαμβάνεται κάποιες «τάσεις» που θέτει σε κίνηση η ίδια η διαδικασία της αγοράς αποκτά ιδιαίτερη σημασία, αν λάβουμε υπόψη ότι ο ίδιος ο Hayek θεωρεί ότι προτείνει μια δυναμική οικονομική θεωρία. Η κριτική μας πρέπει λοιπόν τώρα να στραφεί στην αντιμετώπιση ακριδώς του «δυναμικού» χαρακτήρα της θεωρίας του.

Η κριτική τοποθέτηση του Hayek προς τη θετικιστική αντίληψη της ορθόδοξης νεοκλασικής θεωρίας καταλήγει, όπως είναι φυσικό, στην απόρριψη της έννοιας που αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο της νεοκλασικής σχολής, της έννοιας δηλαδή της *ισορροπίας*. Στόχος όμως της κριτικής του δεν είναι το μη ρεαλιστικό στοιχείο της υπόθεσης ότι το οικονομικό σύστημα μπορεί ποτέ να καταλήξει σε μια κατάσταση στάσης, αλλά οι συνέπειες της αποδοχής της. Πράγματι, αν θεωρήσουμε ότι η οικονομία τείνει ενδογενώς σε μια κατάσταση «ισορροπίας», μια κατάσταση δηλαδή η οποία μπορεί να μεταβληθεί μόνο με κάποια εξωγενή διατάραξη, τότε η κατάσταση αυτή ανάγεται σε αντιπροσωπευτική στιγμή του οικονομικού γίγνεσθαι. Με δεδομένο όμως ότι τα χαρακτηριστικά αυτής της «στιγμής» είναι δυνατό να προσδιοριστούν θεωρητικά –οι «συνθήκες» ισορροπίας– η νεοκλασική θεωρία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο ερευνητής μπορεί πράγματι να

έχει πλήρη και «αντικειμενική» γνώση της λειτουργίας της οικονομίας.

Όταν λοιπόν ο Hayek απορρίπτει τη στατικότητα της έννοιας της ισορροπίας²⁵, ο βαθύτερος στόχος της κριτικής του είναι η απόρριψη οποιασδήποτε αντικειμενικής οπτικής των οικονομικών φαινομένων. Ένα σύστημα «στατικό» είναι ένα σύστημα του οποίου όλα τα χαρακτηριστικά είναι πλήρως αντιληπτά από τη σκοπιά του ερευνητή. Ο Hayek αντίθετα, αντιλαμβάνεται την οικονομία ως ένα δυναμικό σύστημα, η κίνηση του οποίου είναι άρα ενδογενής. Αυτή η ενδογένεια εξηγείται με βάση την αντίληψή του για το ρόλο της «γνώσης» στην οικονομία. Οι συναλλασσόμενοι της αγοράς του Hayek συλλέγουν πληροφορίες, τις επεξεργάζονται, σχηματίζουν προσδοκίες, εκπονούν σχέδια δράσης τα οποία υπόκεινται σε συνεχή αναθεώρηση με βάση τη νέα γνώση που αποκτούν. Αυτή ακριβώς η δυνατότητα «αναθεώρησης» των ατομικών σχεδίων αποτελεί την πηγή της ενδογενούς κίνησης του συστήματος. Αν όμως τα χαρακτηριστικά του οικονομικού συστήματος που παρατηρεί ο ερευνητής δεν είναι παρά συνισταμένες αμέτρητων ατομικών πράξεων, τότε προφανώς είναι από τη σκοπιά του ερευνητή απρόβλεπτα. Η «δυναμική» λοιπόν αντίληψη του Hayek για τη λειτουργία του οικονομικού συστήματος προσφέρει άλλο ένα επιχείρημα σχετικά με την αδυναμία αντικειμενικής γνώσης του οικονομικού γίγνεσθαι.

Ας δούμε πιο συγκεκριμένα τι αφορά αυτή η «δυναμική» αντίληψη. Αφορά καταρχήν τη διαρκή κίνηση στο εσωτερικό του συστήματος, αφορά όμως ταυτόχρονα και τη στατικότητα της συνολικής του υπόστασης. Θα μπορούσαμε να παρομοιάσουμε αυτή την αντίληψη με ένα παράδειγμα από το χώρο της Φυσικής. Ο ερευνητής δεν μπορεί να προσδιορίσει την ακριβή θέση ενός ηλεκτρονίου καθώς αυτό περιφέρεται γύρω από τον πυρήνα του ατόμου²⁶. Το μόνο που μπορεί με βεβαιότητα να υποστηρίξει είναι ότι η συνολική κίνηση των

25. Βλέπε Hayek (1936, σ. 40-41).

26. Ας εξαιρέσουμε δέβαια για λόγους απλούστευσης τη δυνατότητα στατιστικού καθορισμού της θέσης του ηλεκτρονίου.

ηλεκτρονίων συνιστά μια τάξη, ένα σύστημα δηλαδή που, ενώ βρίσκεται σε συνεχή και μάλιστα απροσδιόριστη κίνηση, τείνει διαρκώς να αναπαράγει και τον εαυτό του, αλλά και τα συνολικά χαρακτηριστικά του ατόμου. Πρόκειται πράγματι για μια παρομοίωση που έχει το ακριβές της αντίστοιχο στην «δυναμική» αντίληψη του Hayek για τη λειτουργία της «τάξης της αγοράς». Η αντίληψη που θεωρεί την κυκλοφορία της γνώσης ως την κινητήρια δύναμη του οικονομικού γίνεσθαι εξηγεί και τη διαρκή κίνηση στο εσωτερικό του συστήματος αλλά και τη διατήρηση της συνολικής του υπόστασης ως μιας τάξης. Αυτό όμως που δεν μπορεί να εξηγήσει είναι η δυναμική της εξέλιξης του οικονομικού συστήματος ως συνόλου, η εξέλιξη δηλαδή της συνολικής του υπόστασης.

Η κατανόηση αυτής της εξέλιξης απαιτεί, κατά τον Hayek, την εισαγωγή μιας νέας έννοιας. Πρόκειται βέβαια για τη διαδικασία της φυσικής επιλογής των θεσμών και των κανόνων συμπεριφοράς, η ισχύς των οποίων συνιστά οποιαδήποτε «τάξη»²⁷. Αλλά κεντρική σημασία για τη διαδικασία της φυσικής επιλογής έχει η έννοια του τυχαίου γεγονότος. Η εμφάνιση των θεσμών και των κανόνων συμπεριφοράς δεν μπορεί να εξηγηθεί θεωρητικά ακριβώς επειδή δεν υπόκειται σε οποιοδήποτε «νόμο», είναι δηλαδή ένα τυχαίο γεγονός²⁸. Η διαδικασία της φυσικής επιλογής εξηγεί απλώς την εξάπλωση ενός θεσμού αφού έχει ήδη εμφανιστεί, την επικράτησή του δηλαδή ενός θεσμού από το σύνολο εκείνων που εμφανίστηκαν αρχικά «τυχαία». Οι θεσμοί και οι κανόνες συμπεριφοράς που συνέβαλαν στην ευημερία κάποιων κοινωνικών ομάδων γίνονται αντικείμενο μίμησης από άλλες, και έτσι τείνουν να γίνουν αποδεκτοί από ένα όλο και μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας. Η εισαγωγή της «διαδικασίας της φυσικής επιλογής» δίνει λοιπόν στον Hayek άλλο ένα επιχείρημα ενάντια στη δυνατότητα αντικειμενικής γνώσης της εξέλιξης της οικονομίας. Ο ερευνητής αδυνατεί να συλλάβει, και τη διαρκή κίνηση στο εσωτερικό της οικονομίας, αλλά και τη συνολική

27. Βλ. Hayek (1967, σ. 66-81).

28. Βλ. Hayek (1983, σ. 46-47).

δυναμική της τάξης της αγοράς, εφόσον πρόκειται για μια δυναμική εντελώς «τυχαία» και άρα «απροσδιόριστη».

6. Ο μεθοδολογικός «δυϊσμός» του Hayek

Ο «δυναμικός» χαρακτήρας της θεωρίας του Hayek φαίνεται, σε τελευταία ανάλυση, ότι βασίζεται σε έναν μεθοδολογικό δυϊσμό, σε δύο δηλαδή εντελώς ανεξάρτητες μεταξύ τους επιχειρηματολογίες. Η πρώτη εξηγεί τη διαρκή κίνηση στο εσωτερικό του συστήματος, αλλά και τη στατικότητα των γενικών του χαρακτηριστικών. Η δεύτερη εξηγεί την εξέλιξη της συνολικής τους υπόστασης στη βάση της έννοιας του «τυχαίου», χωρίς όμως να έχει καμία συστηματική σχέση με την πρώτη. Αλλά και οι δύο επιχειρηματολογίες αντιμετωπίζουν κάποια καίρια προβλήματα που θέτουν σε αμφισβήτηση το «δυναμικό» χαρακτήρα της θεωρίας του. Στο πλαίσιο της πρώτης, ο Hayek ισχυρίζεται ότι προτείνει μια δυναμική οικονομική θεωρία, ασκώντας ταυτόχρονα κριτική στη στατικότητα της έννοιας της ισορροπίας της νεοκλασικής σχολής. Τελικά όμως, αυτή η θεωρία καταλήγει επίσης σε μια στατική αντίληψη της λειτουργίας του οικονομικού συστήματος. Όχι βέβαια με την έννοια της ισορροπίας των νεοκλασικών, την κατάσταση δηλαδή της απόλυτης στάσης όπου κανείς συναλλασσόμενος δεν μεταβάλλει τη συμπεριφορά του, αλλά με την έννοια ότι ενώ εξηγεί τη διαρκή κίνηση στο εσωτερικό της οικονομίας, αδυνατεί να εξηγήσει τη δυναμική της εξέλιξης του οικονομικού συστήματος ως συνόλου. Αλλά πόσο πραγματικά δυναμική μπορούμε να θεωρήσουμε μιαν αντίληψη που καταλήγει να «αποδεικνύει» τον αμετάβλητο χαρακτήρα της «τάξης της αγοράς»;

Η δεύτερη επιχειρηματολογία αντιμετωπίζει ένα πρόβλημα «επιστημολογικού» χαρακτήρα. Αν συμφωνήσουμε με τον Hayek ότι η δυναμική της εξέλιξης του οικονομικού συστήματος ως συνόλου είναι καταρχήν απροσδιόριστη από τη σκοπιά του ερευνητή, ότι δηλαδή δεν μπορεί να καθοριστεί ως

αποτέλεσμα της διαδικασίας της αγοράς αλλά μπορεί να εξηγηθεί μόνο με βάση την έννοια του «τυχαίου», επιστρέφουμε ουσιαστικά στη μεθοδολογία που ο Hayek απορρίπτει ως ιστοριστική²⁹. Πρόκειται για τη μεθοδολογική άποψη ότι τα κοινωνικά φαινόμενα δεν υπόκεινται σε επιστημονικούς νόμους με γενική –άρα και «διαχρονική»– ισχύ, αλλά είναι αποτέλεσμα της συγκεκριμένης, σε κάθε ιστορική φάση, συγκυρίας παραγόντων. Κατά τον Hayek, η άποψη αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, στις κοινωνικές επιστήμες, η αναζήτηση νόμων με γενική ισχύ είναι ουσιαστικά αδιέξοδη και ότι, άρα, η μόνη έγκυρη επιστημονική γνώση είναι αυτή που προκύπτει από την ανάλυση της συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας.

Παρά την κριτική του όμως τοποθέτηση απέναντι στη μεθοδολογία του «ιστορισμού», ο Hayek φαίνεται να ομολογεί ότι η συνολική εξέλιξη του οικονομικού συστήματος δεν είναι δυνατό να εξηγηθεί με βάση τη μελέτη της εξέλιξης των ανταλλαγών, με βάση δηλαδή την οικονομική θεωρία. Η διαδικασία της «φυσικής επιλογής», και η έννοια του τυχαίου στην οποία αυτή βασίζεται, οδηγούν τελικά στο συμπέρασμα ότι, κατά τον Hayek, το φαινόμενο της οικονομικής εξέλιξης είναι αδύνατο να εξηγηθεί επιστημονικά στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης θεωρίας. Άλλωστε, η έννοια του τυχαίου φαίνεται πράγματι να υπονοεί ότι κάθε δήμα στην εξέλιξη των κοινωνικών «τάξεων» καθορίζεται από την ιστορική συγκυρία, τη συγκεκριμένη δηλαδή κάθε φορά συγκέντρωση ειδικών παραγόντων, που άρα δεν είναι δυνατό να συμπεριληφθούν στο αναλυτικό πλαίσιο μιας επιστημονικής θεωρίας. Στο σημείο λοιπόν αυτό, η σκέψη του Hayek φαίνεται να οδηγεί σε μια αντίφαση. Απορρίπτοντας τη δυνατότητα αντικειμενικής γνώσης των φαινομένων της οικονομίας καταλήγουμε σε μια «ιστοριστική» αντίληψη του οικονομικού γίνεσθαι, ενώ αντίστροφα, η αποφυγή μιας ιστοριστικής αντίληψης φαίνεται να προϋποθέτει την αποκατάσταση κάποιας «αντικειμενικής» οπτικής για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων.

29. Για την κριτική του Hayek προς τον «ιστορισμό» βλέπε Hayek (1979, σ. 111-140).

Μπορούμε τώρα να κατανοήσουμε τη βάση αυτής της αντίφασης. Ο Hayek αντιλαμβάνεται την τάξη της αγοράς ως τη συνισταμένη αμέτρητων ατομικών πράξεων. Αλλά μια θεωρία βασισμένη στην αρχή του «μεθοδολογικού ατομισμού» δεν μπορεί παρά να είναι κατεξοχήν ανιστορική, δεδομένου ότι, σε αυτό το πλαίσιο, οποιαδήποτε ιστορική διάσταση θα μπορούσε να στηριχθεί μόνο σε κάποια άποψη σχετικά με τη διαχρονική εξέλιξη της ανθρώπινης «φύσης». Είναι ακριβώς η ατομιστική βάση της αντίληψής του που τον οδηγεί να ισχυριστεί ότι η κοινωνική θεωρία δεν είναι ποτέ δυνατό να έχει μια «ιστορική διάσταση»³⁰. Από την άλλη πλευρά, είναι και πάλι η ατομιστική βάση της αντίληψής του που τον οδηγεί να αναζητήσει την εξήγηση της κοινωνικής εξέλιξης στη «θεωρία της εξέλιξης» της βιολογίας, και ιδιαίτερα στην έννοια του «τυχαίου». Η υπέρβαση λοιπόν της αντίφασης που έχουμε επισημάνει μπορεί να στηριχθεί μόνο αν ο ερευνητής υιοθετήσει κατηγορίες που υπερβαίνουν το ατομιστικό πλαίσιο ανάλυσης. Σε αυτή την κατεύθυνση κινηθήκαμε παραπάνω, στοιχειοθετώντας τη σύνδεση ανάμεσα στην ατομιστική κατηγορία «γνώση» με την κατηγορία «ατομική ιδιοκτησία», μια κατηγορία δηλαδή που δεν εξαρτάται από τον υποκειμενισμό του ατόμου-φορέα της αλλά έχει ένα αντικειμενικό περιεχόμενο. Είναι βέβαια φανερό γιατί ο ίδιος ο Hayek δεν θα ήταν ποτέ δυνατό να υιοθετήσει μια τέτοια μεθοδολογία, δεδομένου ότι, όπως έχουμε ήδη υποστηρίξει, πρόκειται για μια μεθοδολογία που αποκαθιστά τη δυνατότητα αντικειμενικής γνώσης των οικονομικών φαινομένων.

7. Η «αποεθνικοποίηση» του νομίσματος και το πρόβλημα του καταναγκασμού

Μέχρι εδώ, η κριτική μας είχε ως στόχο να επισημάνει τις συνέπειες της απόρριψης της δυνατότητας αντικειμενικής

30. Βλέπε Hayek(1952/1979, σ. 115).

γνώσης για την οικονομική θεωρία του Hayek. Μπορούμε τώρα να στραφούμε στην ανάλυση των πολιτικών συνεπειών αυτής της θέσης. Η ανάλυση δέβαια των πολιτικών συμπερασμάτων της σκέψης του Hayek θα μπορούσε να είναι αντικείμενο μιας ειδικής διατριβής. Εδώ θα στηρίξουμε την κριτική μας σε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα. Θα αναφερθούμε ειδικά στις πολιτικές διαστάσεις της πρότασης της «αποεθνικοποίησης» του νομίσματος, που αποτελεί την πιο πρόσφατη και ριζοσπαστική μεταρρύθμιση που προτείνει ο Hayek, στην κατεύθυνση της εναρμόνισης των θεσμών της σύγχρονης οικονομίας με τις αρχές του φιλελευθερισμού.

Ο στόχος της πρότασης της αποεθνικοποίησης του νομίσματος είναι άμεσα πολιτικός³¹. Ο αποκλεισμός της δυνατότητας του κράτους να παρεμβαίνει στην οικονομία δεν θα είναι κατά τον Hayek ποτέ ολοκληρωτικός, αν δεν συνοδεύεται από την αφαίρεση του προνομίου της έκδοσης νομίσματος. Όσο το κράτος διατηρεί αυτό το προνόμιο, όσο δηλαδή έχει τη δυνατότητα να λειτουργεί ελλειμματικά, θα παραμένει δέσμιος των οργανωμένων συμφερόντων που θα απαιτούν την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Η «αποεθνικοποίηση» του νομίσματος αποτελεί λοιπόν την πιο αποφασιστική θεσμική μεταρρύθμιση για την καταπολέμηση του πληθωρισμού και της ανεργίας, εφόσον, κατά τον Hayek, βασικός υπεύθυνος και για τα δύο αυτά φαινόμενα είναι ο κρατικός παρεμβατισμός.

Σύμφωνα με την πρόταση της «αποεθνικοποίησης», όσες τράπεζες το επιθυμούν θα μπορούν παράλληλα με την πιστωτική τους δραστηριότητα να εκδίδουν και το δικό τους νόμισμα. Οι συναλλασσόμενοι θα έχουν λοιπόν τη δυνατότητα να επιλέγουν το τραπεζικό νόμισμα με το οποίο θα πραγματοποιούν τις συναλλαγές τους, ή στο οποίο θα διατηρούν τα ρευστά τους διαθέσιμα. Τα διάφορα τραπεζικά νομίσματα αποκτούν έτσι το χαρακτήρα των αγαθών, άρα οι συνθήκες προσφοράς και ζήτησής τους καθορίζονται πλέον από τη διαδικασία του ανταγωνισμού. Και είναι ακριδώς ο ανταγωνισμός

31. Βλέπε Hayek (1976, σ. 13).

που θα πιέζει κάθε εκδότρια τράπεζα να προσπαθεί να διατηρεί σταθερή την αξία του νομίσματός της. Εάν, για παράδειγμα, η αξία ενός νομίσματος μειωθεί σε σχέση με τα «ανταγωνιστικά» του, η εκδότρια τράπεζα θα αναγκαστεί να περιορίσει την πιστωτική της δραστηριότητα για να αποκαταστήσει τη ρευστότητά της. Άρα η αφαίρεση της δυνατότητας έκδοσης νομίσματος από τη σφαίρα της πολιτικής, και η μεταφορά της στο πλαίσιο της διαδικασίας της αγοράς, αποτελεί κατά τον Hayek, βασική προϋπόθεση για τη νομισματική σταθερότητα.

Ας θεωρήσουμε καταρχήν ως δεδομένη την πρακτική δυνατότητα εφαρμογής της «αποεθνικοποίησης» του νομίσματος, και ας διερευνήσουμε καταρχήν τις θεωρητικές προϋποθέσεις στις οποίες βασίζεται. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα διάφορα τραπεζικά νομίσματα μπορεί πράγματι να εξασφαλίσει τη νομισματική σταθερότητα μόνο αν θεωρήσουμε ότι το οικονομικό σύστημα τείνει ανά πάσα στιγμή και ενδογενώς στην κατάσταση της γενικής ισορροπίας που περιγράφει η νεοκλασική θεωρία³². Αν όμως υποθέσουμε ότι οι κυκλικές διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας δεν προέρχονται από «εξωγενείς» παρεμβάσεις –από τις «αυθαίρετες» δηλαδή αυξομειώσεις της προσφοράς χρήματος από το τραπεζικό σύστημα– αλλά αποτελούν επακόλουθο των ενδογενών αυξομειώσεων του όγκου της παραγωγής, ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις τράπεζες δεν μπορεί πλέον να εξασφαλίσει τη νομισματική σταθερότητα.

Ας δούμε πιο συγκεκριμένα το γιατί. Εάν υποθέσουμε ότι οι κυκλικές διακυμάνσεις της παραγωγικής δραστηριότη-

32. Στο βασικό του έργο που πραγματεύεται τη θεωρία του «οικονομικού κύκλου» (1931/1935) ο Hayek φαίνεται πράγματι να θεωρεί ότι η «πραγματική» οικονομία (εκτός δηλαδή της χρηματο-πιστωτικής σφαίρας), είναι βασικά σταθερή. Στην ίδια διαπίστωση καταλήγει και ο O'Driscoll (1977, σ. 80). Ο Lachmann (1976, σ. 60) αντίθετα, ισχυρίζεται ότι κατά τη δεκαετία του '30 ο Hayek είναι ακόμα επηρεασμένος από τη λογική της «γενικής ισορροπίας». Το βέβαιο όμως είναι ότι η πρόταση της αποεθνικοποίησης του νομίσματος βασίζεται στη λογική της θεωρίας του «οικονομικού κύκλου», και όχι σε οποιαδήποτε μεταγενέστερη τοποθέτηση γύρω από το ζήτημα της «γενικής ισορροπίας».

τας είναι ένα φαινόμενο ενδογενές, τότε είναι λογικό να περιμένουμε και μεγάλες αυξομειώσεις στη ζήτηση χρήματος. Εφόσον όμως δεν υπάρχει πλέον ένα μοναδικό νόμισμα, η έννοια της συνολικής προσφοράς χρήματος δεν έχει τώρα κανένα νόημα, άρα δεν μπορεί να παίξει εξισορροπητικό ρόλο στην πιστωτική αγορά. Αλλά εξισορροπητικό ρόλο δεν μπορεί πλέον να παίξει ούτε ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις εκδοτικές τράπεζες. Τα αποτελέσματα του ανταγωνισμού γίνονται αντιληπτά μέσω των αυξομειώσεων των ισοτιμιών ανάμεσα στα διάφορα τραπεζικά νομίσματα. Αν όμως, για παράδειγμα, όλες οι τράπεζες αυξάνουν τις πιστώσεις τους στον ίδιο βαθμό, οι ισοτιμίες ανάμεσα στα διάφορα νομίσματα είναι πιθανό να παραμείνουν αμετάβλητες. Είναι λοιπόν δυνατό να έχουμε ταυτόχρονα αύξηση της συνολικής προσφοράς χρήματος και σταθερότητα των ισοτιμιών. Σε αυτές τις συνθήκες, μια τράπεζα μπορεί να ακολουθήσει δύο εναλλακτικές τακτικές.

Η πρώτη είναι να προφυλάξει τη φερεγγυότητα της πιστωτικής της δραστηριότητας και την αγοραστική δύναμη του νομίσματός της, διατηρώντας σταθερή την ποσότητα του πιστωτικού χρήματος που θέτει σε κυκλοφορία. Πρόκειται βέβαια για την τακτική που υπαγορεύει η ίδια η λογική της πρότασης της αποεθνικοποίησης. Αυτό σημαίνει ότι αν όλες οι τράπεζες ακολουθήσουν αυτή την τακτική, η συνολική προσφορά χρήματος παραμένει σταθερή, δεν αντιδρά δηλαδή στις αυξομειώσεις της ζήτησης. Αλλά με βάση την υπόθεση ότι οι διακυμάνσεις του όγκου της παραγωγής είναι ένα φαινόμενο ενδογενές, η ανυπαρξία αντίδρασης της προσφοράς στη ζήτηση χρήματος σημαίνει ότι η πιστωτική αγορά δεν έχει πλέον καμία δυνατότητα να δράσει σταθεροποιητικά. Η αποεθνικοποίηση λοιπόν του νομίσματος, αντί να αφαιρεί έναν αποσταθεροποιητικό παράγοντα –το εκδοτικό μονοπώλιο του κράτους– από την πιστωτική αγορά, καταλήγει στην πραγματικότητα να της αφαιρεί οποιαδήποτε δυνατότητα σταθεροποίησης. Η οικονομική θεωρία του Hayek φαίνεται λοιπόν και πάλι να οδηγείται σε μια αντίφαση. Μολονότι ο ίδιος ο Hayek ισχυρίζεται ότι προτείνει μια «δυναμική» θεω-

166 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

ρία, η λογική της «αποεθνικοποίησης» του νομίσματος ισχύει μόνον αν θεωρήσουμε την οικονομία ως ένα ενδογενώς στατικό σύστημα.

Αν όμως σε συνθήκες αύξησης της ζήτησης χρήματος, η αύξηση των πιστώσεων των τραπεζών μπορεί να λειτουργήσει «σταθεροποιητικά», να διευκολύνει δηλαδή το ξεπέραςμα της κρίσης αντί να την εντείνει, τότε η αύξηση των πιστώσεων από κάθε μεμονωμένη τράπεζα δεν είναι αναγκαίο να τη θέτει σε κίνδυνο. Άρα η δεύτερη τακτική που μπορεί να ακολουθήσει είναι να επεκτείνει τις πιστώσεις προς τους πελάτες της, και να αυξάνει έτσι τα κέρδη της. Το πρόβλημα όμως που αντιμετωπίζει κάθε μεμονωμένη τράπεζα είναι ότι δεν γνωρίζει μέχρι ποίου σημείου μπορεί να αυξήσει τις πιστώσεις της χωρίς να θέσει σε κίνδυνο τη φερεγγυότητά της. Η μόνη λύση για την αποφυγή ενός τέτοιου κινδύνου είναι η συνεργασία ανάμεσα στις εκδοτικές τράπεζες και η συμφωνία σχετικά με τη ρευστότητα και τη συνολική προσφορά χρήματος. Στην πραγματικότητα, εμφανίζεται τώρα ένα πιστωτικό μονοπώλιο, που ελέγχει την αγορά χρήματος με τις ίδιες μεθόδους που χρησιμοποιούσαν προηγούμενα οι κρατικές νομισματικές αρχές. Άρα, αφαιρώντας τον έλεγχο της πιστωτικής αγοράς από ένα δημόσιο μονοπώλιο, η πρόταση του Hayek καταλήγει στη δημιουργία ενός ιδιωτικού μονοπωλίου. Η πεποίθηση λοιπόν του Hayek ότι με την αποεθνικοποίηση του νομίσματος θα οδηγηθούμε σε μια κατάσταση όπου η αγορά του χρήματος θα λειτουργεί απόλυτα ανταγωνιστικά, αποδεικνύεται έτσι ουτοπική.

Θα μπορούσε βέβαια κανείς να υποστηρίξει την πρόταση της αποεθνικοποίησης με το επιχείρημα ότι, έστω και αν ο έλεγχος της πιστωτικής αγοράς παραμένει μονοπωλιακός, ένα ιδιωτικό μονοπώλιο είναι προτιμότερο από ένα δημόσιο δεδομένου ότι το ιδιωτικό μονοπώλιο δεν έχει τη δυνατότητα άσκησης «καταναγκασμού». Αυτή η επιχειρηματολογία βασίζεται στην υπόθεση ότι υπάρχει κάποια ουσιώδης διαφορά ανάμεσα σε δημόσιους και ιδιωτικούς θεσμούς όσον αφορά τη δυνατότητα άσκησης καταναγκασμού. Αλλά η μετάθεση του ελέγχου της πιστωτικής αγοράς από ένα δημόσιο σε ένα

ιδιωτικό μονοπώλιο, θα μεταθέσει ταυτόχρονα τις πολιτικές πιέσεις από το πρώτο στο δεύτερο. Θα μετατρέψει, στην ουσία, το «ιδιωτικό» μονοπώλιο σε «πολιτικό» θεσμό. Το ίδιο επιχείρημα χρησιμοποιεί και ο Bosanquet³³, όταν ισχυρίζεται ότι ο περιορισμός της δυνατότητας του κράτους να ασκεί καταναγκασμό προς όφελος κάποιων ιδιωτικών συμφερόντων, δεν μειώνει τη δυνατότητα των ίδιων ιδιωτικών συμφερόντων να ασκούν καταναγκασμό μέσω κάποιων άλλων –ιδιωτικών τώρα– φορέων.

Το πολιτικό ζήτημα που θέτει αυτή η συλλογιστική είναι βέβαια προφανές. Απορρίπτοντας τη λογική του Hayek σχετικά με την αδυναμία γνώσης των τάσεων που θέτει σε κίνηση η ίδια η διαδικασία της αγοράς, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι η αποεθνικοποίηση του νομίσματος θα οδηγήσει στη δημιουργία ενός πιστωτικού μονοπωλίου, θα τείνει δηλαδή να συγκεντρώσει την προσφορά χρήματος³⁴ υπό έναν διευθύνοντα νου. Είναι φανερό ότι πρόκειται για μια τάση που τίθεται σε κίνηση από την ίδια την ελεύθερη «νομισματική» αγορά και όχι από οποιαδήποτε κρατική παρέμβαση, δεδομένου ότι το κρατικό προνόμιο στην έκδοση νομίσματος έχει εξ ορισμού αποκλειστεί. Αν όμως, όπως υποστηρίζει ο Bosanquet, καταναγκασμό μπορούν να ασκήσουν και ιδιωτικοί φορείς, ο κεντρικός πυρήνας της συλλογιστικής του Hayek, ότι δηλαδή η αφαίρεση από το κράτος της δυνατότητας να ασκεί καταναγκασμό θα οδηγήσει σε μια πιο «ελεύθερη» κοινωνία, χάνει πλέον κάθε νόημα.

Στην ουσία, το συμπέρασμα αυτό δεν αφορά μόνο την πρόταση της αποεθνικοποίησης του νομίσματος, αλλά όλες τις οικονομικές λειτουργίες που η ίδια η διαδικασία της αγοράς τείνει να συγκεντροποιεί. Το πολιτικό δίλημμα στο οποίο καλούμαστε λοιπόν τελικά να τοποθετηθούμε δεν είναι «καταναγκασμός ή ελευθερία», αλλά αν θα δεχθούμε οποιονδήποτε δημόσιο έλεγχο στους θεσμούς που ασκούν εξουσία, ή

33. Βλέπε Bosanquet (1983, σ. 71).

34. Όπου η «προσφορά χρήματος» έχει τώρα την έννοια του αθροίσματος των προσφερομένων ποσοτήτων των διαφόρων τραπεζικών νομισμάτων.

αν θα προτιμήσουμε να τους αφήσουμε να λειτουργούν με βάση τη λογική του κέρδους. Αυτό που είναι όμως αναμφισβήτητο είναι ότι, στη δεύτερη περίπτωση, η δυνατότητα άσκησης καταναγκασμού μετατρέπεται πλέον η ίδια σε *συντελεστή της παραγωγής*, μετατρέπεται δηλαδή σε ένα *συστατικό στοιχείο* της «τάξης της αγοράς». Αλλά σε αυτή τη βάση, η αντίληψη ότι το σύστημα της αγοράς εξασφαλίζει την «ελευθερία» του ατόμου, φαίνεται τώρα να χαρακτηρίζεται από μια θεμελιώδη αντίφαση.

8. Συμπέρασμα

Τα συμπεράσματα στα οποία έχουμε καταλήξει, ισοδυναμούν με την απόρριψη της μεθοδολογικής θέσης του Hayek σχετικά με την αδυναμία αντικειμενικής γνώσης των φαινομένων της οικονομίας με βάση τρία κριτήρια. Το πρώτο, το οποίο θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε ως το κριτήριο της *αντικειμενικότητας*, προκύπτει από το πρώτο μας συμπέρασμα σχετικά με τη συγκεκριμένη «δομή» του οικονομικού συστήματος που τείνει να διαμορφώνει η ίδια η διαδικασία της αγοράς. Η σύνδεση της γνώσης με την ιδιοκτησία παραγωγικών συντελεστών, η τάση «αντικειμενοποίησης» της γνώσης, η τάση της αύξησης του μεγέθους των επιχειρήσεων, αποτελούν φαινόμενα που είναι δυνατό να μελετηθούν εμπειρικά, και καθεαυτά, αλλά και σε σχέση με τις συνέπειές τους για τη δομή της οικονομίας. Φαινόμενα δηλαδή που ο ερευνητής μπορεί να *αντιληφθεί*.

Το δεύτερο είναι ένα *μεθοδολογικό ή επιστημολογικό* κριτήριο και προκύπτει από το συμπέρασμά μας σχετικά με το «δυναμικό» χαρακτήρα της οικονομικής θεωρίας του Hayek. Η άρνηση οποιασδήποτε αντικειμενικής οπτικής της εξέλιξης του οικονομικού συστήματος, και η εισαγωγή της έννοιας του «τυχαίου» που αυτή συνεπάγεται, οδηγούν τελικά σε μια στατική αντίληψη για τη λειτουργία της οικονομίας, ελάχιστα διαφορετική από εκείνη της νεοκλασικής σχολής.

Από την άλλη πλευρά, η έννοια του «τυχαίου», και άρα η παραδοχή ότι η εξέλιξη του συστήματος δεν μπορεί να εξηγηθεί από μία συγκεκριμένη θεωρία, φαίνεται να οδηγείται στη μεθοδολογία του «ιστορισμού» που ο ίδιος ο Hayek απορρίπτει.

Το τρίτο τέλος κριτήριο είναι άμεσα πολιτικό. Είδαμε ότι η άρνηση οποιασδήποτε αντικειμενικής οπτικής των οικονομικών φαινομένων από τη σκοπιά του ερευνητή συνεπάγεται, κατά τον Hayek, την αναποτελεσματικότητα οποιασδήποτε εξωτερικής παρέμβασης στο οικονομικό σύστημα. Αλλά συνεπάγεται επίσης ότι οποιαδήποτε τέτοια παρέμβαση θα έχει «καταναγκαστικό» χαρακτήρα. Αν όμως η ίδια η διαδικασία της αγοράς τείνει να δίνει σε κάποια οικονομικά υποκείμενα τη δυνατότητα να ασκούν «εξουσία», καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο καταναγκασμός δεν αποτελεί ένα φαινόμενο που προέρχεται απαραίτητα έξω από την «τάξη της αγοράς», αλλά παράγεται και από αυτήν την ίδια.

Με βάση λοιπόν και τα τρία αυτά κριτήρια, η μεθοδολογική οπτική του Hayek αποδεικνύεται ιδιαίτερα προβληματική. Αλλά με αυτό το δεδομένο, η αντίληψη σύμφωνα με την οποία η «τάξη της αγοράς» αποτελεί ένα απόλυτα «αυτοτελές» και «αυτορυθμιζόμενο» σύστημα, στο πλαίσιο του οποίου κάθε μέλος της κοινωνίας μπορεί να συναγωνιστεί «ελεύθερα» με βάση τις ικανότητες και την τύχη του, φαίνεται πλέον περισσότερο σαν μια ιδεολογική και πολιτική τοποθέτηση, παρά σαν ένα επιστημονικό συμπέρασμα.

Βιβλιογραφία

- Bosanquet, N.: *After the New Right*, Heinemann, Λονδίνο 1983.
Gray, J.: *Hayek on Liberty*, Blackwell, Οξφόρδη 1986.
Hayek, F.A.: *Prices and Production*, George Roulledge & Sons, Λονδίνο 1931/1935.
Hayek, F.A. (1936): «Economics and Knowledge», στον Hayek (1949).
Hayek, F.A.: (1943) «The Facts of the Social Sciences», στον Hayek (1949).
Hayek, F.A.: (1945) «The Use of Knowledge in Society», στον Hayek (1949).

- Hayek, F.A.: *Individualism and Economic Order*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1949.
- Hayek, F.A.: (1963), «Rules, Perception and Intelligibility», στον Hayek (1967).
Hayek, F.A.: *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1967.
- Hayek, F.A.: (1967a), «Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct», στον Hayek (1967).
- Hayek, F.A.: *Denationalisation of Money*, The Institute of Economic Affairs, Λονδίνο 1976.
- Hayek, F.A.: *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1978.
- Hayek, F.A.: *The Counter-Revolution of Science*, Liberty Press, Ινδιανάπολις 1979.
- Hayek, F.A.: *Law, Legislation and Liberty*, Routledge & Kegan Paul, Λονδίνο 1982.
- Hayek, F.A.: *Knowledge, Evolution and Society*, Adam Smith Institute, Λονδίνο 1983.
- Hayek, F.A.: *The Fatal Conceit*, Routledge, Λονδίνο 1988.
- Kirzner, I.M.: *Competition & Entrepreneurship*, The University of Chicago Press, Σικάγο 1973.
- Lachmann, L.M.: «From Mises to Shackle: An Essay on Austrian Economics and the Kaleidic Society», *Journal of Economic Literature*, 14 March 1976, σ. 54-62.
- Menger, C.: *Investigations into the Method of the Social Sciences*, New York University Press, Ν. Υόρκη 1985.
- O'Driscoll, G.P. Jr. *Economics as a Coordination Problem: The Contributions of F.A. Hayek*, Sheed Andrews and McMeel, Κάνσας 1977.